This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Google

Jest to cyfrowa wersja książki, która przez pokolenia przechowywana byla na bibliotecznych pólkach, zanim zostala troskliwie zeskanowana przez Google w ramach projektu światowej biblioteki sieciowej.

Prawa autorskie do niej zdążyly już wygasnąć i książka stala się częścią powszechnego dziedzictwa. Książka należąca do powszechnego dziedzictwa to książka nigdy nie objęta prawami autorskimi lub do której prawa te wygasly. Zaliczenie książki do powszechnego dziedzictwa zależy od kraju. Książki należące do powszechnego dziedzictwa to nasze wrota do przeszlości. Stanowią nieoceniony dorobek historyczny i kulturowy oraz źródlo cennej wiedzy.

Uwagi, notatki i inne zapisy na marginesach, obecne w oryginalnym wolumenie, znajdują się również w tym pliku – przypominając dlugą podróż tej książki od wydawcy do biblioteki, a wreszcie do Ciebie.

Zasady użytkowania

Google szczyci się wspólpracą z bibliotekami w ramach projektu digitalizacji materialów będących powszechnym dziedzictwem oraz ich upubliczniania. Książki będące takim dziedzictwem stanowią wlasność publiczną, a my po prostu staramy się je zachować dla przyszlych pokoleń. Niemniej jednak, prace takie są kosztowne. W związku z tym, aby nadal móc dostarczać te materialy, podjęliśmy środki, takie jak np. ograniczenia techniczne zapobiegające automatyzacji zapytań po to, aby zapobiegać nadużyciom ze strony podmiotów komercyjnych.

Prosimy również o:

- Wykorzystywanie tych plików jedynie w celach niekomercyjnych
  Google Book Search to usluga przeznaczona dla osób prywatnych, prosimy o korzystanie z tych plików jedynie w niekomercyjnych celach prywatnych.
- Nieautomatyzowanie zapytań
  Prosimy o niewysylanie zautomatyzowanych zapytań jakiegokolwiek rodzaju do systemu Google. W przypadku prowadzenia badań nad tlumaczeniami maszynowymi, optycznym rozpoznawaniem znaków lub innymi dziedzinami, w których przydatny jest dostęp do dużych ilości tekstu, prosimy o kontakt z nami. Zachęcamy do korzystania z materialów będących powszechnym dziedzictwem do takich celów. Możemy być w tym pomocni.
- Zachowywanie przypisań
  Źnak wodny"Google w każdym pliku jest niezbędny do informowania o tym projekcie i ulatwiania znajdowania dodatkowych materialów za pośrednictwem Google Book Search. Prosimy go nie usuwać.
- Przestrzeganie prawa
  W każdym przypadku użytkownik ponosi odpowiedzialność za zgodność swoich działań z prawem. Nie wolno przyjmować, że skoro dana książka zostala uznana za część powszechnego dziedzictwa w Stanach Zjednoczonych, to dzielo to jest w ten sam sposób traktowane w innych krajach. Ochrona praw autorskich do danej książki zależy od przepisów poszczególnych krajów, a my nie możemy ręczyć, czy dany sposób użytkowania którejkolwiek książki jest dozwolony. Prosimy nie przyjmować, że dostępność jakiejkolwiek książki w Google Book Search oznacza, że można jej używać w dowolny sposób, w każdym miejscu świata. Kary za naruszenie praw autorskich mogą być bardzo dotkliwe.

Informacje o usłudze Google Book Search

Misją Google jest uporządkowanie światowych zasobów informacji, aby staly się powszechnie dostępne i użyteczne. Google Book Search ulatwia czytelnikom znajdowanie książek z calego świata, a autorom i wydawcom dotarcie do nowych czytelników. Caly tekst tej książki można przeszukiwać w internecie pod adresem `http://books.google.com/`

STANFORD LIBRARIES

DK
436.3
G3

GAJGER
USPOMENE IZ POLJSKE
REVOLUCIJE: PO...

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

УСПОМЕНЕ

ИЗ ПОЉСКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ

САОПШТИО

Ј. ГАЈГЕР

ПРЕВЕО

В. Ј. ЈАНКОВИЋ.

ПАНЧЕВО, 1875.

ШТАМПАРИЈА БРАЋЕ ЈОВАНОВИЋА.

УСПОМЕНЕ

ИЗ

ОЉСКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ.

ПО ЗАПИСНИКУ ЈЕДНОГ СТАРОГ ЕМИГРАНТА

САОПШТИО
J. ГАЈТЕР

ПРЕВЕО
В. Ј. Јанковић.

ПАНЧЕВО, 1874.
НАКЛАДОМ КЊИЖАРЕ БРАЋЕ ЈОВАНОВИЋА.

БИБЛИОТЕКА
8-850

DK 436.3
G3

САДРЖИНА:

1. део: Литванске јунакиње.
2. „ Свећеничка револуција.
3. „ Сви гласови против једног.
4. „ Ужасна ноћ 15. августа.

ПРВИ ДЕО.

ЛИТВАНСКЕ ЈУНАКИЊЕ.

„Оружје не беше тешко за њине нежне руке, тешкоће и опасности рата не устрашише их. ЛЕЛЕВЕЛ.“

Чврста свеза Пољака и Литванаца од дана када у их почели њини непријатељи угњетавати, па све о данас, била је и остаје нечувен пример народног ратства и пријатељства у повесници. Ма да их међа закони раздвајају, опет зато њини осећаји, њине симатије једних према другима, остају нераздвојени. Литванац и данас не смеће с ума, да ће кад тад препоћајем Пољака из његових развалина и за њега поићи нов живот народни. Борба и жудња за самоталношћу, за обновљењем и сједињењем у равној је ери обојих општа. Јуначки се борише Литванци проив угњетача миле им слободе и заједничког отачаства 768. год. па све до 1792; јуначки сломише они беде опасности устанка 1794. г. чија душа и глава Литванац Косцијуско беше; преко 12.000 литванских јуака стајаше у свези са волинском, подољском и украинском браћом у г. 1806—1809. под пољском застаом. Али с највећим самопрегоревањем и храброшћу чествоваше Литванци при сјајном устанку Пољака ротив деспотизма г. 1831.

На позив Петра Високиња, ноћу 29. новембра 1830. г. у Варшави: „Пољаци! час је освете куцнуо! Победа или смрт, то је спас наш!“ беше устало и мало и велико чак од реке Њемана па до западне Дине. Стар и млад, слаб и здрав, беше се одушевио једном цељу, једном жудњом, да извојује слободу златну. Истина, да је непријатељ чинио сва могућа, да се овај устанак угуши, али им не испаде за руком. Тајна полиција, ових је дана више но обично својим изоштреним слухом и у најмањем кутку могла опште недоговање потчињених Пољака начути, али јој то није помогло. При свој претераној бодрости њиховој, њиних тајних агената-шпијуна, — при свем прогонству и погубљивању и другим најстрожијим мерама, букне буна и у самим руским пољским провинцијама. Округ Русијена 25. марта 1831. год. у Самогитији даде знак општег устанка, премда из Вилне саветована на одлагање беше Но околности као да не могоше трпети одлагања. концем марта ваљало је попис рекрутације предузети, данак за последњу полу године покупити, становницима оружје одузети и у Ригу однети. Задржи ли се рекрутација, новац и оружје, била би не мала добит. С тога похитају Калиновски и Груцевски да заставу слободе развију и са хиљаду литванских јунака окружну варош Русијену освоје. Овај пример охрабри и патриоте виленске губерније, и скоро за тим беху све окружне вароши изузев Вилне и Ковна у рукама Пољака.

Само један крај Литве, између губерније витепске и херцогства Курландије, под влашћу тврдиње Динабурга, заостао је био у устанку. Али кад се и ту зачу глас једне племените и храбре јунакиње госпођице грофице Емилије, не заосташе ни они иза остале своје браће. Млада грофица јашући на коњу, у ратним војничким хаљинама, са мачем у руци, прикупљала је народ око себе, и беше поздрављана од свију страна са усклицима највећег одушевљења. Она опоминњаше народ на своју патриотичку дужност, представљаше му велику и сјајну будућност ако се избави туђег господарства, с гнушањем говораше о постојећем ропском стању, и развивши заставу слободе, хиљадама младића и стараца привуче млада дрска јунакиња на своју страну, да су не обзирући се на опасности, следовали јој на живот и смрт.

На живот и смрт! И који за њом пођоше, беху срећнији од оних који заосташе, јер они славно умреше и погинуше за своју отаџбину, а ове постиже најужасније ропство, грозан затвор у мрачним сводовима или леденицама сибирским, или прогнанство у туђу домовину, где никаква радосна вест из заробљеног им отачаства неје могла бол им ублажити ни отклонити.

Није била само Емилија Платер једита женска ондашњег доба, која је се за слободу отачаства оружја латила. На месту је да споменемо и друге њене другарице и пријатељице: Марију Расцановића, а по томе и лепу Антонинету Томашевића, те дрске самогиткиње.

Што су се ове женске тако високо над својим полом узвисиле, није узрок само њихова дрска одважност, која није без примера у историји, него шта више њина озбиљност њина безгранична љубав к отаџбини, осетљивост за слободом, ватрена оданост к свему што је врло племенито и узвишено, на послетку и сама жудња свету показати, да и у нежном слабом женском створу, које ми тако презиремо, лежи јуначко срце и челичан дух. Ни Рим, ни Француска, ни један народ на земљи, који је игда чувених жена рађао није овима равних родио. Ваља нам изближе упознати се са овим јуначицама, и о њиној се чувености уверити.

Емилија Платер рођена је 13. новембра 1806 г. у Литванији од родитеља отмених и јуначких. Отац јој се звао гроф Платер, а мати грофица Ана. Због своје сурове и управо дивље нарави, није јој отац умео као што треба да цени и поштује своју изображену и добродетељима украшену жену. Развод брака био је неизбежим. Госпоја Платер отиде једној својој сродници у Лифландију, и ту се код ње на њеном малом пољском добру настани. Емилија је имала тада око девет година. Њен жесток карактер, њена чаробна лепота, њено пријатељско понашање и наклоност к меланхолији, придобије свачије срце. У Лихсни где се васпитала и изучила, протекао је њен највећи део кратког јој живота.

Од свију научних предмета, којима се она изображаваше, најволела је предмет историју целог света,

а нарочито Пољака. Судбу своју налазила је у судби свога народа. Сто, за којим је седела и предмете изучавала, био је са математичким студијама и инжињерским инструментима покривен. Кром тога беше јој најмилија забава: јахати на коњу, пуцати у нишан, пешачити по неколико часова по шуми, у сред зиме и највећих снегова, као и у сред највећих врућина. Кад би се уморила, или се каквој опасности изложила, била би преко мере усхићена; на кратко, у свему би показала неку храброст и енерђију, што је и код самих људи реткост.

Лихсна, у којој она живљаше била је не далеко од Динабурга, и госпа Сибињска, сродница њене матере, добијала је чешће посете од команданта тврдиње и гарнизонских официра. Командант је долазио све чешће и чешће. Он је био прави Рус и душом и телом. Госпи се Сибињској учинио његов долазак и сувише ласкав, па намисли једном да му кришом каже: „не више.“ Но као да је то и сама Емилија предвидела. Једног дана дође по обичају и опет командант, прикупи сву своју снагу, и ухвати Емилију за руку, исповеди јој своју љубав, и поиште јој руку и срце. Млада девојка одговори са три речи: „Ја сам Пољкиња!“ и ђенерал пренеражен овим изненадним речма не усуди се више прага у Лихсну прекорачити.

Године 1830. претрпи Емилија велики удар. Смрт јој угради најдражу учитељицу и утешитељку матер. Не имајући никог ближег од оца, покуша, да му се

умили, те да му у кућу опет дође, али јој ту нежну и невину детињску жељу сурови отац одбије. Због тога се упути сада тетци својој у Алтуцов, која је веома усрдно прими.

Овде је било то, кад је она чула глас о устанку Пољака. Овде намисли, да своје давнашње снове обистини. Као сваки Литванац поздрави и она устанак пољски с највећом радошћу и жарећом жудњом за слободом, и беше јој једита мисао, да себе у устанак умеша. Али погрешком народне управе у Варшави, која народ у руско-пољским провинцијама не хте на устанак позвати, разруши јој све наде и планове. Она је предвидела, да ова погрешка може рђаве последице за ствар отачаства навући, па зато не имађаше мира, док угушену ватру својих земљака не распали. Одилазећи међу народ, и својим пореклом, чином, изображењем и нежношћу придобије; уза се симпатије народне, сејући свуда семе патриотизма. Гледаше, да народ обавести, за што су се Пољаци дигли, обнадеждаваше га бољом и сјајнијом срећом, и то не беше без утицаја, јер видовите плодове свуда доносаше.

Кад своју ствар већ дотле довела беше, да ће се народ на први њен миг подићи, отпутује у Вилну, да се са народним сабором договори, али при свом њеном настојавању, не би пуштена у сабор, — јер женска беше. Но и опет не малакса духом, она коваше и даље своје планове и у свом заносу лати се једне одвећ дрске цељи. Науми тврдињом Динабургом завла-

дати, оружницу исте у своје руке докопати, на левој обали Дине заставу белог орла пољског и ритерског посадити, и тако устанак у пољској Лифландији и у Белој Русији обзнанити. „То ћу да чиним, и у томе ћу успети и своје намере окончати“, помисли она у себи, „и тако ћу ону нехатост у Варшави предварити.“

Два рођака њена била су тада у заставничкој школи Динабурга. Овима се она покаже и открије своје планове. Скоро за тим, била је осигурана, да ће се при примицању усташа заставничка школа листом подићи, оружја се латити и посаду тврђавине срушити.

Док је ове преговоре са својим сродницама водила, дотле је Јулије Грученски вођ једне мале усташке војске Русе из Русијене растерао. То је било на дан 25. марта 1831. г. и на овај се знак Литванци сви листом подигну и оружја докопају. Радосно сада поздрави тај дан Емилија, и за њу није било више ни закашњавања ни уздржања. Одсече своју плаву китњасту косу, обуче мушко рухо, наоружа се пиштољем и мачем, и јураше на коњу праћена госпођицом Пруцинском и са још два млада благородника у најближе село Дузијат, где је скоро све за бој приправљено било. То се десило лицем у недељу. Сви сељани из околине били су извештени, да ће се нешто особито догодити, па зато се напуни сва црква и црквена порта светином. На појав младе херојкиње, на коњу, с оружјем у руци, јурне јој светина на сусрет. Емилија посади заставу, изговори неколико ватрених речи, подсети их на сло-

боду и живот, и усклицима од узавреле и одушевљене светине не беше краја: „живела, живела! слобода или смрт!“ орила се из свег грла сакупљеног народа и одлегала по ваздушним слојевима. Младићи с места докопају: косе, виле, будаке, мотике и ловеће пушке, па и старци и жене не заосташе иза њих.

Устанак је растао сваког тренутка све већи и већи. Са свију страна стадоше придолазити и прикупљати се чете добровољаца, под заставу Емилијину. После малог времена Емилија је била на челу 280 ловаца, неколико стотина момака наоружаних са вилама, брадвама и косама, и око 60 благородника јахајућих на коњима. Сва ова здружена кумпанија крене се сутра дан под предводитељством емилијином на Динабург. 2-ог априла упути се једна чета руских пешака њима на сусрет. Емилија се пусти у борбу, и после малог боја разбије ову чету и распрши је на све стране. По дугом и трудном маширању приспе она до пред сами Динабург, и стаде премишљати, како ће давнашњу цељ своју довршити. Командант динабуршки, извештен о приближавању непријатеља, а са основном сумњом на заставничку школу, испрати исту под јаком пратњом ноћу у главни стан руске војске, и утврди се са једном четом пешака и два топа. Емилија навали са својом добровољачком дружином на непријатеља, потуче их и сузбије назад, па онда заузме предграђе Динабурга. Њени драговољци јурили су као помамни кроз једну улицу, и рушили су и обарали све што су

само стигли. Но на несрећу усташа, дође сада непријатељима у помоћ цео баталион пешака, много више топова и коњаника, и на челу војске сам командант. Ни сумње није било, да ће усташи пасти. Истина они су се борили с највећим одушевљењем и с највећом куражју, али их по дугој борби непријатељи надвладају, редове им испрекидају, — ови се распрше и нагну бегати. На послетку кад и сама Емилија виде, да је узалудан и сваки даље покушај, побегне и она са заоставшим малим бројем својих добровољаца. Са крвавим срцем пролазила је она кроза села, што их својом руком од тиранизма беше ослободила, и срце јој хтеде искочити од веље туге на помисао, да сада ова на ново падају у непријатељске руке, и да их сада нове казни и мучења очекују. Осветничка жеља међу тим не испаде за руком презреном љубимцу њеном, команданту — да Емилију живу ухвати.

Но ипак се душа младе јунакиње осећаше новим духом пренута. Пошто прикупи остатке своје разбегнуте војске, састави их са војском њенога стрица Цесара Платера. А она само праћена госпођицом Прусинском пође у Упиту да тамо под командом ђенерала Цалуска у његов корпус стане. Дошав у Упиту. са свих је страна предусретаху у густим гомилама браћа њена, отимајући се један преко другог, ко ће пре видети и поздравити ту дрску јунакињу, која својом неустрашимошћу не уступаше ни најславнијим мужевима. Сутра дан крене се корпус Цалуског у При-

стовијану, где око једанаест часова пре подне стигне. Емилија одмах затим придружи се чети ловачкој из Вилкомира, и мољаше их, да је у свој ред приме. Са једнодушним усклико̀м била је њена молба примљена, јер сваки за највећу почаст сматраше њеним другаром назвати се, шта више, командант ловачке чете изда заповест, да се њен долазак великом војничком свечаношћу обзнани.

Али иза ово̀ весеље свечаности, ваљало је жалосну борбу предузети. На један час по по дне, проспе се један плотун из пушака са левог крила, и то̀ беше знак да се непријатељ приближио; и већ се виђаху руски коњаници по широкој равници разасути и пешаци у густим редовима са блистајућим се и преливајућим бајонетима, све ближе и ближе Пољацима примичући. Вође су им били два ђенерала: Сулима и Малиновски, са две ређименте каваљерије и дванаест топова. Изненађени овим доласком непријатеља, лате се оружја усташи, и похитају да особито место заузму врх једног брега шумом застрто̀г. У два маха покушаваку руски пешаци да их са бајонетима и просутцима ватре истисну са овог места, али су са смртним поздравима од стране усташа били отпоздрављени и натраг одбијени. Четири добра часа одупирали су се они са овог свог поседнутог места, и борили су се јуначки као Шпартанци под вођом својим Леонидем на термопилама, док на послетку непрестаним придолажењем веће силе не ослабе и спасења у бегству не по-

траже. Емилија се борила са највећом храброшћу; и за време борбе беше прва у реду, а последња међу бежиоцима. Руси су гонили бегунце као помамни тигрови и где су кога стизали сравњивали су га са земљом. На срећу, земља је била од млоге кише јако раскаљена, и то јако сметаше руским коњаницима. Емилија уморна од непрекидне борбо, не могаше напред узмицати, но се сваког тренутка излагаше највећој опасности или непријатељског танета или јуриша коњаничког; но у пркос свима опасностима она срећно умакне и докопа се једне шуме. Овде се изгуби и од силног напрезања, онесвешћена стропошта се на земљу. Кад се већ мрак ватати почео, разбере се и придигне са усиљеном снагом и по дугом тумарању долуца се до једне колибе, која не беше даље од пет стотина корачаји од руског стана, и ма да је у овом месту веома несигурно прибежиште нашла, опет за то намисли, да својој надвладаној слабости и ранама одмора и поткрепе нађе. У истој колиби преноћи, а сутра се зором дигне и стане преко далеких поља јурити, док се на послетку не нађе опет у остатцима разбегнутог корпуса Цалуског на обалама реке Дубисе.

За Емилијом дође и друга јунакиња Марија Расцановића, која се такође усташима присаједини. Марија Расцановић била је такође Литванкиња, из једне отличне, али не баш тако богате породице, добро васпитана, особитог духа и карактера. Била је до средње величине, витка и животна стаса, очију стрељајућих

лепоте неисказане, година је имала двадесет, и тада у истој години засија се мач у њеној десници, којим је кадра била свакоме на супрот стати. Емилији је било веома мило, што се упознала и удружила са овом другом јуначицом, и другче је неје држала, до посланика од Бога, која је одређена да с њом заједничку судбу сноси, особито, када се ова понуди, да јој пратилица заједно са госпођицом Пруцинском на путу живота буде. Мало речи пријатељског разговора довољно је било, па да се веза пријатељства између обојих ових јунакиња утврди, и само једина смрт могаше их раставити.

Глас, да се Гилгуд из Вилне с војском приближава и усташима у помоћ иде, узбуни јако обе ове пријатељице.

Са свом душом и срцем зажеле оне учествовати у овом истина племенитом, али опасном предузећу. Гилгуд намишљаваше да главни стан руски освоји, који у Ковну беше. Напусте ловачки корпус и предузму пут у Ковно, где тада усташи под ђенералом Хлаповским стајаху. Ђенерал прими обе јунакиње на најласкавији начин, и шта више Емилију наименује за врховног командира прве кумпаније, прве литванске регименте. Иста регимента буде после неколико дана послана под Ковно, где јој важни задатци предстојаху свезу међу пољском и литванском војском одржати.

Познато је, како је испао врло злосретно напад на Вилну, због закашњавања Гилгуда. Овај пораз јако је

потресао усташе. Сад се опет појаве Руси пред Ковном. То је било 25. јуна. Врховни заповедник усташа Кикирикн, заборави у својој забуни, ћуприју на Вилни срушити, што му нарочито Емилија препоручаваше и наваљиваше. Руси пређу преко Вилне без икакве препреке и јурише на Пољаке. Емилија је управљала десним крилом и дочека Русе. Као неустрашими звер опираше се она непријатељу, тако, да су Руси скупо крвљу платили сваку ону стопу земље, коју је она прекорачила. Кад се већ изнемоглом осећала, и спази да јој је крило малаксало, прибере и последњу снагу јурне на Козаке, и поравњиваше пут непријатељским лешинама, које су од силних њених удараца по путу као снопље падали. Истина Пољаци изгубе и ову битку, али је и непријатељу добар ударац дат. На послетку Емилија срећно избегне и ову битку, и упути се Русијену где се побегнутим остатцима својих земљака присаједини.

Један одвећ рђаво распоређен корпус добије заповест, да се с места креће против Шавле, где је Гилгуд главан напад на тамошњу руску посаду имао учинити. Не далеко од Шавле, падне транспорт у руке једној руској чети, али овде освети Емилија онај пораз који је код Ковна претрпела, и кад је ђенерал Гилгуд о овој борби извештен био, Емилија је као најбољи јунак у извешћу с пуно хвале споменута, која је на велелепан начин сву храброст овде употребила. Ово јој беше последње дело. Раздор и неслога ђенерала,

још више невештина врховног заповедника сједињене пољске војске, био је главни узрок, због кога су Пољаци, пред тако рећи шаком непријатеља натраг ударили. Пољаци се повуку Курсцани, и пошто је Гилгуд збачен био са ђенералства, поделе се они у три дивизије под ђенералима : Хлаповским, Роландом и Дембинским. Свакоме је остављено на вољу, ко је се хтео коме ђенералу придружити, у коме је управо ко имао највеће поверење. И Емилија услед тога полагајући највеће поверење Хлаповском придружи се његовој дивизији у нади да ће овај своју дивизију у Пољску водити. Али је Хлаповски као и Роланд у самој ствари намеран био, усташе у Пруску одвести, и тамо их разоружати. Кад ова тајна и Емилији до ушију дође, не може се уздржати, а да собом не отиде ђенералу и објаснења не потражи. С прочу овако отвореног и дрског понашања младе јунакиње неје могао Хлаповски шевртати, он истину призна, и исповеди јој своју намеру. „О дакле ви идете Русима“, повиче Емилија, „ја сам се преварила г. ђенерале, и знајте шта је, борићу се за моју отаџбину дотле, докле капи крви у жилама мојим траје.“

Одмах исте вечери остави она дивизију свога ђенерала, а с њом и Марија Расцановић и гроф Цезар Платер који је због њеног јуначког духа одвећ волјаше.

Десет дана за тим, путовали су они у сељачком оделу са оружјем сакривеним у Варшаву, вођ им бе-

ше један старац из Самогитије. Сваког тренутка били су излагани највећим опасностима. Дањивали су у шуми или у каквом риту, или у некој по кад кад осамљеној колибици. А ноћу су путовали у непрекидном страху од непријатеља, бојећи се или изненадног каквог напада или издаје. Шта више пролазили су посред непријатељског логора, и даље бегали. Доцније их изневери и сам њин путевођа, и морали су без воље по литванским шумама врљати, жеђ, глад и оскудицу у свему трпети. Емилија је све ово трпљиво са својим сапутницима сносила, и мада ју је умор и глад савладао био, опет се она чинила као да јој ништа неје. Често је морала и кроз онаква места пролазити, куда човекова стопа нигда крочила није, преко највећих глибова, кланаца и пустиња. Чинило се, као да се све заклело, против ове посвећене путнице, чинило се, као да је само нешто више кадро од човечије снаге и воље ове препреке надвладати, али је она у пркос свему томе напред јурила. Мисао само за „слободу отачаства," испуњавала је њену душу, и само том мишљу одушевљена борбу је савладала. Једна одвећ жестока грозница ухвати је у путу, ноге јој беху са свим израњене и надувене, лице запурено, тако, да се чињаше е је смрт ту. Но да не би своје пратиоце поплашила, сакрије она унутрашњу своју буру и са свом снагом јурила је даље. На послетку је силе издадоше, природа јача од духа надвлада је, мала несвестица докопа је и изнемогла падне у наручја својим

праткоцима. Марија и Цесар узму је на руке и одне-су је после једне четврти часа у једну блиску колебицу, спусте је, и стану се брижљиво о њеном оздрављењу старати. Чим је к себи мало дошла и повратила се, протражи стрица и рекне му: „Иди даље без мене верни стриче, — иди, ти можеш још од помоћи нашем худом отачаству бити, за ме се не брини, мени је већ последњи час куцнуо!“ Дирнут овим чемерним положајем своје синовице, обрати се гроф једном најближем главару у селу, открије му се, ко је и шта је, и замоли га, да му прими синовицу, која је једино из љубави према отачаству у такав жалостан положај дошла.

На срећу, човек, на кога се гроф с молбом упутио не беше одвећ патриотског срца, и прими врло пријатељски Емилију у своју кућу, и о њеној се нези постара. Гроф је међутим отишао био. Благодарећи лекарској помоћи и укућанској нези, а још више одано-сти верне пријатељице Емилијне Марије Расцановића после неколико дана предиже се Емилија и стаде се мало по мало поткрепљавати. Живот јој беше у овој скровитој кући одвећ мио и пријатан, и она провођа-ше дане под именом госпођице Коравинске са својом пријатељицом, чекајући на боље оздрављење и боље прилике.

Али се на несрећу једнога дана не умеде неумес-ношћу и непредосторожношћу укућана, један одвећ изненадан глас од ње сакрити. Глас јој допре до уши-

ју, да је Варшава неслогом великаша и неумешношћу управе народне пала , и Пољска на ново под туђе господарство потпала. Ово беше последњи глас, што га је сирота девојка могла чути , и ово беше за њу и последњи удар ! — Душа јој клоне, тело још већма изнемогне, неко тужно очајање обузме је да 23. децембра 1831. г. пошто је душу своју у топлој молитви Богу препоручила и за спас се свога отачаства помолила, и пошто је својом увехлом и изнемоглом руком још један пут мач у вис подигла била, испусти душу у крилу своје пријатељице и сапутнице.

Марија Расцановић живи и данас још као супруга једног пољског благородника у Познању. Срећа ју је послужила, те је синове, кћери и унуке добила. Исте среће била је и Самогаткиња Ститониста Томашевића. Између литванских јунакиња у литванској војсци, најмлађа је она била, која се мача за слободу отачаства докопала. Рођена је 1814. г. од једне врло племените породице, и у девојачком манастиру била се васпитала и однеговала, одакле је у својој шеснаестој години управо на ратно поље одбегла. Сузе њених родитеља, не могоше је уздржати. Дошав у војску, стани се код Грудевског , и захтеваше од њега да јој се да коњ и оружје. Као прост војник, борила се она и нигда ни иза једне битке неје изостајала. Код Манкуна одликовала се својим јунаштвом тако, да су се не само Гилгуд и Хлаповски по и цела војска чудили њеној одважности. Код Повандења , била је у

битци и ту се тако јуначки показала, да су се официри и многи остали јунаци, после свршене битке, отимали, ко ће се њоме руковати; али је у тој битци тако малаксала, да је пала од умора. На њојзи није било приметити ни знака тужбе ни очајања. На послетку кад се Роланд на пруску земљу уклони, приспе и она тамо, и свуд је била поздрављена са највећим усклицима и одушевљењем. На кратко, она се одликовала оним истим особинама, којима се одликоваше и њене другарице Емилија и Марија.

Мисао која је одушевљавала ове јунакиње била је та: Борити се за слободу свога пониженог отачаства, и видети га великим и славним. Али је судба другачије то одредила.

ДРУГИ ДЕО.

СВЕТЋЕНИЧКА РЕВОЛУЦИЈА.

„Тумач божијих речи, рекао је једном скупљеном око себе народу: „Устајте“! и народ је устао. ЛЕЛЕВЕЛ.“

Пољски устанак назива се и свети устанак. Ако се прави мотив једне ствари посветити може, онда у толико више заслужује, да се овај устанак светим именује. Он се простире на борбу за народно право; против једне васцелим човечанством осуђене неправде; против нечовечног и суровог угњетавања слободне воље; против подјармљивања и понижавања час-

ти човечанске ; против прогонства из своје сопствне домовине. И зар би имао ко да обесвети овај устанак, за слободу, за самоодржање и право, које је народима као индивидуји од природе у срце положено. Као свети устанак назива се и зато, што се у њему појављује црква као излазна тачка. Овде се прво зачуше оне химне, које се наједаред у песме убојне преобратише ; овде се прво чуше оне знамените речи које један заробљен, морално и физично понижен народ распаљива на бој, за право, живот и слободу.

Од крстоносне војне, па све до данас, нигда се несу тако свећеници одликовали ни при једном политичком покрету, као при овом славном устанку Пољака 1830. и 1831. год. устанку, који ни најмање не спада у црквени круг, нити веже интересе цркве са политичким.

То беху свећеници, који у Пољској, тињајућу ватру у плам претворише, свећеници који на толико места својом сопственом руком заставу устанка развише, и белог орла на црвеном пољу у место слике богоматере од села до села носише ; свећеници који на бојним пољима не само болеснике и умируће тешише, но и мач у десници носише, пркосећи и самој смрти ; свећеници, који крвљу својом искупљиваху слободу отачаства !

Таки беху свећеници у Пољској, таки беше и храбри Лога. Он се с целим својим животом титраше,

као нечувена даворија, као јуначким делима и на битци окићен победама: епос

Адам Лога, јунак син једног јунака, човека одвећ врла и племенита, кога је још Косцијуско 1794. за његову особиту храброст одликовао, родио се у великом херцегству познањском. Изображење му је било са свим немачко али дух, срце и крв беше словенско. На универзитету у Берлину имађаше учитеља Хегела и Шлајермахера, а чувени Хермес изучаваше га у Бону доцније богословској дисциплини. Истом тек што је науке у Бону довршио био, узме га полиција под неку политчку истрагу. Са више младих другова патриота беше оптужен као сучлан једног тајног друштва пољског, због чега буде одведен у Берлин, где га на тромесечни затвор у тамницу осуда који он постајано у тврдињи Данцигу издржи.

Одатле отиде управо у манастир, и посвети се свећеничком чину. У Познању при катедралној цркви буде примљен и у чин ђакона произведен. Архијепископ Волики, човек учеван и од знаменита позива, полажући много на просвећење свога свећенства, покуша, да га у конзисторији својој задржи и за професора богословије производе. Логасове беседе беху тада на далеко чувене не отуд, што он зна само говорити вешто и красноречиво о дужностима спрећу Бога и ближњег свога, него и отуд, што беше урес у беседама о дужностима спрећу отачаства, слободе и иродна права. И у таквој навали, и жудњи за популаритетом, нај-

именује га управа као „најверније и најпопуларније„ професором каноничног права у познањском лицеуму.

Поверени му предмет он је тумачио на онакав начин својим ученицима, како неје дотле ни један професор тумачио био. А какву је симпатију код својих ученика произвео, види се из тога, да су сви, после двогодишње његове професуре устанак пољски с највећом радошћу поздравили, и одмах тајно закључили у Варшаву отићи, и тамо на браник отачаства стати. Пред полазак Лога је својим старешинама писао, да је час куцнуо, када треба својим ученицима и примером претходити; и срећа што неје одговора очекивао, иначе би по налогу старешина у тамницу бачен био.

Он не беше једини свећеник, који је из Познања пољском устанку у помоћ притекао. Његовом примеру следовали су архимандрит Балцеровски, Кропивници и Бреански, који су се као прости војници у ред војнички под заставу слободе уписали, а њима још многи свећеничког реда. Али ни један међу њима не превазилазаше својим јунаштвом Адама Логу ни један не беше енерђичан и одважан као он.

Ко да опише овог духовног ратника, кад он на челу познањских коњаника непријатељу на сусрет идући, час заставу развијаше, час са ватреним речма војску охрабрављаше, час од својих сопствених речи дирнут мач извлачаше, и непријатеља као снопље обараше. Требало је само видети дрскост овог храброг

свећеника, па да се ова слика невиђеног јунаштва вечито по глави владаоца врзе.

Пре него што је војна отпочета била, пошао је и мешао се он у различите клубове друштвене, који се у Варшави налазаху и где је год дошао, свуд је својим ватреним говором одушевљавао и распаљивао народ на борбу, свуд је проповедао: „сједињење или смрт Пољака!“ и кад се први метак топа чу, занеми овај говор, и клубови га не видеше више.

Али се он тада налазио у Грохову, Демби, и у осталим местима, где је за нужније нашао био. У једном боју изломи мач, борећи се с једним руским официрем, и докопа копље од заставе, удари свога противника по десној руци, осакати га, а по том га са земљом сравни.

Кад је дочуо био, да ће се једна експедиција у Литванију отправити, пријави се он за учесника у истој експедецији, и био је први, који је крст иред собом носећи, литванска села обилазио и у бој против непријатеља у име божије и у име освете пепела праотаца — распаљивао. Успех беше сјајан. Експедиције познате под ђенералом Хлаповским, расле су с час на час непрестано. Но Адам Лога неје се само својом красноречивошћу овде одликовао, но и примером и јунаштвом у борби.

У боју код Хајновцине, јуриши он први на непријатељски каре, и био је први једним штилетом бајонета у десну руку рањен; у Вилни на коњу јахајући,

у сред једне војне вреве, и по други пут рањен, беше с бојног поља пола мртав однешен. У Сцалви надвиси својом опет храброћу сву војску, и ту погине. У тренутку када пољски ловци од непрестаног сипања танади из пушака и топова, пред руском артилеријом узмицаху натраг, утешаваше он једног самртника. Сад се приближи једном осакаћеном рекруту који се чињаше као да је рањен, и гледаше да с бојног поља умакне. Али се наскоро види да ни мало повређен није био. Несретниче, повиче му он, „ти не заслужујеш, да се пољским војником назовеш,“ за тим му докопа пушку из дрхћућих руку и јурне непријатељу на сусрет. Неколико минута после тог пробије га скроз једна кугла из топа.

Њему раван био је Јасинески, такође свећеник. При свом најстрожем надзору своје власти, прибегне он усташима и њима се придружи. И кад се у Литванији и Белој Русији 4. Априла 1831 г. његовим говором младићи распалише, заповеди он у Осцијани окружној вароши вилнске губерније и свуда по околини по црквама у звона звонити и народ на бој позивати носећи у једној руци мач а у другој заставу: „Напред децо, за веру и отачаство! подвикивао је он, и народ је као помаман летео тамо где је он заставу посадио био. Дошав до пред касарну, захтеваше од Руса да се предаду; и кад ови то не хтеше учинити, распали својим живим говором народ на бој, да није дуго трајало, па су гарнизони руски, збуњени овим из-

ненадним нападом, оружје положили, и усташима се без икаквог даљег отпора предали.

Наименован Гилгудом за војног свећеника, борио је он непрестанце као лав, али на један пут од силног напрезања и рана изнемогне, и не могавши даље с војском у бој ићи, застане у једној шуми као пустињак. Доцније дочује за поразе код Сцалве и Поводније, али и опет не клоне духом. Кад се већ толико снажан осећао, да је за борбу опет способан био, напусти своју пустињичку самоћу, скупи неколико одважних патриота, састави један цео корпус и не даваше мира непријатељима. И Варшава падне а Јасинески још не очајаваше духом. Он пође са својом дружином у Галицију, и дошав овде стане партају једну стварати која би на ослобођењу новом радити имала али га ухвате, и у Сибирију на заточење пошљу. На срећу после кратког времена побегне из заточења, и блудећи дуго по шумама добегне напослетку срећно преко Пруске у Француску, и ту се стани.

Нечувен и у срце дирајућ пример отачаствољубља и благодарног осећаја, показивао је тадашњег времена неки други свећеник по имену Транквилин Романовски у Кијову. Романовски је био с почетка у Усици у Подољској свећеник, и ту беше веома умиљен и многим благодјејањима обдариван од породице Стемповске. Доцније добије парохију у Кијову и ту позадне међу возећим се заточеницима политичким Леона Стемповског, сина свога благодеја. Овај је био учес-

ник пољског устанка, али га на несрећу у једној битци Руси ухвате, ланцима окују и у најмрачнију тамницу баце. Леон не би мање поштеђен био од оца му и браће, који не давно такође у Сибирију отпремљени бише. Сад га постигну најгрознije муке да би се на признањ склонио, које он челично надвлађаваше. Вођаху га од једне до друге тамнице, и свуда беше подвргнут новим истрагама; на послетку га на смрт осуде, али из особите милости помилован буде вечним прогнаством у руднике сибирске.

При спроводу на преносним ма виде Романовски Леона заточеника и то га до срца дирне. Шта је он тада у том тренутку осећао, што је несрећоме свога најмилијег пријатеља тако јако ганут био, нађа само помислити, шта ће то рећи заточеник бити, и у заточењу као политички преступник живети, па ће се онда цела та његова смућеност, његови осећаји расветлити.

Заточеник, то је човек у тешким ланцима на ногама или у „клодки“ са једном тешком даском на ногама, у којој је одвећ тешко корачати. Са половином главе и браде обријаном, од места до места и од суђаје до суђаје вођеним, то је политички руски заточеник. Са одвећ мршавом храном, са трулом сламом за постељу, са неопраним рубинама од три и четири месеца, у којима се мноштво гадова належе, то је заточеник. Са кнутама „морначима“ полеђима од гвоздене

жице пробушеним а на крају у сплету од неучињене коже напуњеном гвозденом куглом— то је казна коју заточеник издржава. И је ли извршилац правде човечнијег срца пашће жртва и од педесет кнута, мртва на земљу. —

Наравно, да је и Стемповски ову казну као заточеник морао искусити. Далеки марш, клодка и остале казни баце га у врућицу. Овако бона и полу мртва донесу га у преносним колима у Кијово, где га његов пријатељ Романовски спази.

Романовски употреби сва могућа средства, да избави свога пријатеља, превари стражу, и чудноватом срећом ослободи свога најверијег друга, с опашношћу свог сопственог живота. С почетка га притаји у своме стану, а после малог времена побегне заједно с њим на аустријску област, преобуч ега у кочијашко одело, и метне га на кочијашко место у својим сопственим колима. Данас обојица живе, као најверији пријатељи и старци у Паризу, без да се одричу наде, на слободан повратак у своје ослобођено отачаство.

Ако ове свећенике, чија имена и живот овде у кратко обележисмо, „мученицима“ назовемо, онда и њихне претке све саучеснике у пољском устанку, као и сваког Пољака, који данас под притиском дише, ваља да их овим именом „мученицима“ назовемо.

ТРЕЋИ ДЕО.

СВИ ГЛАСОВИ ПРОТИВ ЈЕДНОГ.

Збуњен и завешен Остр овским, који највећу важност у народу имађаше, заборавши сабор, земљу и народ и стаде се о диктатури световати. ЛЕЛЕВЕЛ.

Још не беше 20. Децембар 1830. г. освануо, још се не беше јутрења румен на хоризонту главне вароши пољске указала, а становници варшавски беху сви на ногама. Јутрос се беху преко обичаја раније из постеља својих дигли и по улицама тамо и амо подобно каквом узбурканом таласању мора прегибали. После ноћи 29. Новембра, улице не беху више пуне љубопитљиваца и саучесника у општем покрету. Од страха многи се међу четири зида затворише и сћућурише. Али данас као да не беше велике плашње за живот, данас се чињаше, као да је духовно расположење ублажено, ма да и смрт на гдекојим уснама прећаше. При свем том, показивало се на свима лицима израз неког унутрашњег немира, свачије срце дираше и данас неки општи и важан интерес.

Народ се скупљао у густе гомиле које од минута на минут све већма рашћаху, све се нешто ужурбало и у свакој се гомили нешто важно ал о једној ствари ћућурило. Име „Хлопиково“ ишло је од уста до уста. Оно је струјало као струја електрична кроз све улице, кругове и гомиле. У сред гомила накупљене светине вијаху се овде онде људи патриотског друштва из клуба јаковљевог са црвеним и подбулим очима са промуклим гласом, које очевидно последице дугог ноћног

седења и дебатовања беху. Говором својим беху зановетали и надвикивали све около стојеће, и ма да речи као ватру сипаху међу скупљене гомиле, опет не могоше распалити светину, јер данас се не певаху више химне ни похвалне песме народном обожаваоцу. Али кад би се име Моравског споменуло, то би га обасипале клетве и проклињања народња. Кад умукну поменуте патриоте, онда се од других страна заори песма, која канда је баш истог јутра била спевана.

„Још неје Пољска изгубљена:
Бог ће је подићи,
Што се гњевом заклео,
Гњев ће се ублажити,
Али опет деспоте,
Неће нам Бог окалити,
Ако посланици не изберу,
За диктатора Хлопика.

Са овом песмом и са хиљадама гласова подвикујући и ваздух испуњујући, таласале су се грдне масе људи разнога сталежа, идући управ краљевском дворцу и вичући, „живео! живели!“ то час обожаваоцу своје љубави, час посланицима, час сенаторима час Островском, земаљском маршалу и другим јунацима тадањег доба, који се беху скупили да данас судбу Пољске и пољског устанка за навек одлуче.

Ствар је дакле била у овом. Познато је, да је Хлопика само по присиљеном наваљивању народа, из свога стана на поље изишао, да им задовољи жељу

и избор врховног заповедника, — диктатора —прими. С почетка као да неје хтео знати за „*свете ствари слободе*“ али кад виде, да она и без њега стаде узимати маха изиђе и сам на видело. Са старом униформом и наполеоновцем шеширом на глави, ступи он у салу где седнице врховна власт држаше, и пошто јави, да се прима диктаторске части, до састанка народног сабора, беше поздрављен бурно са усклицима највећег одушевљења од стране народа. За тим се упути војсци а народ је летео за њим са усклицима: „хура и живео!“ и био је скоро ван себе од радости за наполеоновцем — шеширом. Са неколико речи саопшти трупама и народној гарди, да се примио диктатуре, не „из частољубља или жудње за господарством, него с погледом на силу околности и положаја у којима се народ пољски налази, и по примеру Римљана, који у опасности отачаства једном једитом диктатору највишу власт предаваху. На послетку рече, да он ову власт само за неколико дана до састанка оба сабора на се узима.

И већ четрнаест дана по овом догађају, беху се скупили оба сабора. Отварање сабора био је најчемернији удар за Хлопика јер сад се бојаше, да ће свој сумњиви утицај у народу са свим изгубити. Још исте ноћи преда оставку на диктаторству. Само је требало по жељи диктатора редовну седницу народног сабор исгот дан 21. отворити. Но безбројни гласови подигну се у седници од 18. истог месеца против те самовољачке жеље и огласе сво-

ју седницу по закону пуноважну и редовну; и при сном посредовању војводе кнеза Радцивила и Дембовског изасланика сенаторске коморе не могаше се одлука народног сабора поколебати ни уништити. Прва седница оста као редовна и пуноважна а приставше посланици да се *свечан* отвор 21 ов. м. учини. Тако се избор диктатуре морао на кратко време одложити. Али је у првој седници Владислав Островски, посланик округа петриканског једногласно за маршала изабран био. И кад му се указ у руке положио био, метне он на сто саборски 30. 000 форинатa за потребе ускрснувшег отачаства, за њим и остали посланици следоваше овом патриотичком примеру. Ово беше први рад скупштински; други признање устанка, а с овим у свези и одлука: да се сутра дан сви посланици народњи у униформи народне гарде у Прази састану, и тамо при опкопавању шанаца од помоћи буду.

Диктатору хтеде пући срце од једа. Горко и намргођено гледаше он радосне усклике. Племенити рад и пожртвовање посланика, беше му трн у оку. Грдијеје и укоравао надзорну власт, коју он сам пре неколико дана беше поставио, што такве „претераности" трпи и тим са Русијом коначно пријатељство прекида. Настојаваше међу тим, министре, администрациони савет и президента сабора особеног говора, у којима руски а не пољски дух дише наћи. Тајна протуривања произведу и тајну буру. На кратко, Хлопицки је желео и даље диктатро остати, па зато је и тражио

послетку Островског уверити, да он опет диктатор бити мора. Иначе не би се на такав непристојан начин склонио, да се т. ј. свечани скупштински отвор до 21. одложи; али се посланици 20. ис. м. и опет скупише, диктатора и опет изабраше, и тако се на мало примире. Вест о томе ишла је још од 19. као електрика од ува до ува, и то беше узрок за што се становници варшавски 20. ов. мес. или овог јутра тако рано по улицама ускомешаше.

У осам часова седница је била отворена. Сенатори и посланици били су најбоље обавешћени и спремни, да право стање ствари и догодивша се тајна протуривања верно и поверљиво прећуте. Већина их је увидела, да се нема куд, но да је потреба спојити се и сагласити с Хлопиком, јер он највеће поверење у народу уживаше. Само се један међу свима нађе, који се отворено и јавно против ове седнице стаде опирати. То је био Теофил Моравски. Народ му је захвалио на томе проклетством и гнушањем.

Да избљже познамо овог човека, јер учити се познати човека, јесте неки поглед, који нас његовом духу обвезује. Моравски је био 1826. г. као посланик у државном сабору када је на место Нимојовског послат био и тада беше већ једне калишанерске опозиције, у којој је одличне похвале и заслуге пожео. Године 1830. у државном сабору при затвореним и забрављеним вратима, подупирао је једну тужбу која против министара управљена беше, због напада на поль-

ски устав; за тим тужаше председника сената Станислава Замојског и његове другове, што они 1826. при тужби и осуди Лусанског и других патриота учествоваху, и по тој осуди саучесници бијаху. За тим захтеваше да се установи на ново слободна штампа, и слобода личности ; говораше против злоупотреба финанциских руководеља.

И кад се у сабору предлог за споменик цара Александра на дневни ред изнети хтело, из благодарности за добивени од њега устав, био је једини Моравски, који би се први против подизања тога споменика одупрео а тим се и мрзости цара Николе изложио. На срећу његову не беше тада ни речи проговорио. Али данас, не хтеде сам себи противусловити, не даде се претећим гласовима узбуњеног народа застрашити. Јер при свом признању и уважавању народњем за мач Хлопика и његов наполеоновац шешир, увидео је Моравски, да Хлопик част народа слабо поштује, јер он радије са Љубекићем и Царториским мисли о Русији него о својој сопственој домовини.

Маршал Островски, у почетку седнице обзнани пословицима у сабору, да се ђенерал Хлопики, под неким извесним условима које је он назначио, диктатуре на ново прима, па у сљед тога пита: Хоће ли се у сабору већати о томе, да ли да се ти његови услови приме или не. Пријавише се двадесет и четири посланика, да о овом предмету говоре. Моравски мисли, ако се то доиста диктатору дати мора, онда се тиме уте-

мељава краљевска власт. Звиждање и звека оружија са галерије, беше му одговор. Маршал понови опет да је овде само реч о томе треба ли захтеве диктатора примити или не. Међутим саизвољаваше Моравском, да свој предлог метне на саборски сто. Док други говораху о томе предмету, навале посланици на Моравског, пријатељи га његови стадоше опоминьати и присиљавати, да узме реч натраг, — противници га опет одвраћаху. Више њих стадоше га молити, да се обазре на популаритет Хлопика, и на гњев народни. Два најверија његова пријатеља шапутаху му на уво, да му смрт од народа грози, у случају ако он против диктатуре гласао буде. „Шта ви то говорите“ повиче он јасно„ још ми само остаје, да мој глас ђенералу одречем. Онај је највећа хуља и издајник, који против свог сопственог убеђења говори!“ Међу тим је посланик Ледоховски неку малу измену једног члана устава захтевао, да не бирају диктатора само председник сабора и председник сената, него саборна надзорна комисија. Док се саглашавање Хлопиково на ову измену очекивало, дотле је био предлог Моравског са великом већином и разлегајућим се усклицима галерије — одбачен; и сад се отпочне гласање о условима диктатора. Нова звека оружија, нове претње, нова одвраћања. При случајно отвореним вратима, чуше се с поља громке речи, које се одлегаху у сали саборској: „Слава Хлопику, смрт Моравском!“ Светина се на пољу беше узбунила, Моравски је био жигосан, као највећи

противник народне воље, противник слободе. На послетку се бура слеже, гласање се на ново отпоче. Позорност беше нека неописана тишина у сабору за неколико тренутака показа се, али очи и уши свију посланика беху управљене на Моравског. Сто осам гласова изјаснише се, да усвајају жељу диктатора а само један једити Моравски против исте. Али кад он речи изговорио беше: „Ја гласам против диктатуре и против диктатора!“ сабор се узбуни, врева започне, и публика видећи толику кураж и неустрашиму храброст Моравског, није се могла уздржати, а да му не пљеска; и кад се при избору надзорне комисије за диктатора приступило, беше у исту Теофил Моравски једногласно изабрат. У вече је била варош због сутрашњег свечаног отвора сабора осветљена и рад истог дела служба божија у цркви свршена.

Није много прошло а (ентузијасмус) одушевљење народње према Хлопику беше ослабило. Народ виде да је опсењен. Једити поглавар, који слепо дотле поверење народње уживаше — пошто се узалудно трудио, да ролу задаће своје као што треба одигра — да ствар народну изневери, не могући успети у своме делу, викаше на народ као смутљивце и будале. 18. јануара 1831. год. видећи народну заблуду, одлучи надзорна комисија, да таку власт као непристојну више у својој земљи не трпи, и сутра дан, уништи диктаторско достојанство. 1. фебруара сабере се на ново сабор, и избере народну управу, која ће

вршити земаљску највишу власт у земљи. Председник те управе био је кнез Адам Чарторински, а чланови Немијовски, Станислав Барциковски, Јоаким Лелевел и Теофил Моравски. Воља одсудног устанка, прелази у владу.

Али је ово све доцкан било. Најбољи тренутци беху промашени или сувише многи тренутци бијаху занемарени те Пољска беше скоро изгубљена. Док се сабор световаше о избору диктатуре, док се диктаторова жеља испуњаваше, дотле Пољаци клонуше, њина војска беше изгубљена, с чијом би се храброшћу и жудњом за славом, могао цео свет покорити. Али рђаво изабране воће прве кораке народног одважења и воље осакатише и препречише, те тиме и Пољску изгубише.

Али је један глас против свију историчке славе досегао и може неки опасан сведок против означеног права већине бити!

ЧЕТВРТИ ДЕО.

УЖАСНА НОЋ 15. АВГУСТА.

Врло је тешко у каквој сличној кризи хладнокрван бити; обично се тада само гњевом ускипи.
ЛЕЛЕВЕЛ.

Један ако и „не још изгубљен“, ал опет зато не један пут „пропали народ“ због његове сопствене кривице, укорити, и његову несрећу овде понављати било би, исто тако неблагородно колико и сувишно. По-

лак ће се са својим гресима кајањем ублажити, а штета, коју је у минулим временима претрпео, научиће га памети. Једном народу, који се сам не уме помоћи, томе ништа друго не помаже,

Али се један срам, који пада на част пољском народу и устанку из године 1831. не може прећутати ни опростити. Поступак који их осуђује и у име човечности постиђује, ваља обелоданити, кад се већ о овом несрећном устанку пољском почело говорити. Само толико, у име извињења народне заблуде, довољно је да поновимо речи народног хроничсте: „Врло је тешко у каквој сличној кризи хладнокрван бити; обично се тада само гњевом ускипи!“

Гњев народни, особито у Варшави, на огњишту рада, беше највећи ступањ достигао. У свом заносу и глупом поверењу видео је да је и опет и опет опсењен, његове лепе наде опет и опет растрошене; при свој својој снази и средствима за обрану, при свој својој љубави и одушевљењу; при свом само — прегоревању и пожртвовању, виде он да је опет и опет преварен. Пошто је Хлопики с највише управе сишао, заузме његово место кнез Радцивил; за Радцивилом Скринески. Нека непрестана промена личности, али начина не; последице дакле беху неизбежне. — Крвава битка код Грохова измири Хлопикову неправду над народом. Трећи коњ под њим беше убијен, и сам у обе ноге од једне гранате тешко рањен, повиче из свег грла: „О да сам пре мртав био, не бих ово доживети морао!“ На Грохову следовао је

Скринески, који тешким и погрешним пропуштањем пред Сидклом у сред највеће ратне среће застајивајући, плодове једне велике битке напусти. За тим долази Сијеравског несрећна битка код Остроленка, и пад за падом. Руски ђенерал Пахлен, беше колеру у земљу унео. У сабору се опет услед законом ослобођених сељака беху свађе појавиле. Све силе јевропске беху их изневериле. Пруси преокренули лист, — а Аустријанци опет неутрални. Војени поход у Литванију беше опет рђаво испао. Паскијевић стајаше што но реч, пред прагом градским.

У след тако кобне среће своје, распали се гњев у народу. Страховити узвик: „ми смо издани!“ беше се с почетка од гомиле на гомилу полагано распростирао, и при свом вештачком угушењу, стаде се на послетку орити велегласно кроз све улице и кроз све кругове.

Јавна вика противу највише управе „свете ствари“ одлегаше се по живим улицама варшавским, и нигда не беше народ правичније влади кривицу приписивао, као у овој ствари. Вика се орила до неба. Народни гњев захтеваше своју жртву. Ускипелост беше свој вршак достигла, и у плам се претворила; силе не беше која би овај плам угасити могла. Подговарања и постицања нису фалила.

Познато је, шта је ноћ 15. Августа донела.

Руска неописана храброст, шпијуни и издајници, разоре све планове пољског устанка. По оном из та-

ко са свим непојмљивих узрока злосрећном предузећу против ридигерсова корпуса од 19. Јуна, беше реч: „издаја“ од ува до ува ношена и у срце народа клица неповерења и зле воље усађена, да у бури августске ноћи своју крв пролио беше. Тада још у државном сабору посланик Цвирковски, беше предложио, да се ђенерали који ридигерсов корпус пропустише, на одгорор узму, и услед тога Јасинески беше живо опоменут, да се судској истрази, ђенерали: Дциконски, Стријенски, Умински, Јанковски, Буковски и остали подвргну, који се овде и тамо сумњиво понашају. После неколико дана откри се онај тајни комплот, који ништа друго не беше, но да се Варшава у руке непријатељу преда. Као вође тајног комплота, били су један у Лавову живећи, негдашњи руски поручик именом Брендел, и пољски ђенерал Хуртиг изнађени, који тобож неку тајну преписку вођаху са љубимцима Скриновског, ђенералом Јанковским, Букозским, Салаком, Леселом и лепом госпом Бацанов, љубимицом Хуртиговом. Скринески нареди све њих затворити, а народ захтеваше бурно њину смрт. Пред стаништем њиховим стајале су страховите групе. Чим су доведени, захтеваше народ да се ђенерал Хуртиг, Слупек и Лесел с места погубе, јер они са министром Дауком који је 29. Новембра ноћу убијен род бијаху, и кад Хуртиг из свог стана кроз ђорђеву улицу у краљевски дворац вођен беше, загрми за њим хиљадама народних гласова: „Обесите га!“ У-

ниформу и палете што на њему бијаху, народ беше све у гњеву подерао и распарао; хиљадама дроњака висило је тада о њему, шта више и саме госпе и госпођице бацаху се за њим амбрелима и у леђа га лупаху. Народ беше јако огорчен. И тек кад се појави кнез Адам Чарториски на месту пред дворцем једва му пође за руком да спасе окривљеника. Кнез и председник управе народне обећа се народу, да ће окривљеници строгу казну закона искусити, и последак истраге кроз четрдесет и осам часова обзнаниће се. Ђенералимус предузме истина истрагу, али ствар окончења због недоказаних узрока одлагаше се с дана на дан, обећање дато народу не испуни се, док ужасна ноћ 15. Августа обоје не намири.

Подземне вулканске јаме, из којих се ветар распириваше, и ватру ове ноћи распаљиваше, беху неко тако звано патриотичко друштво чија душа и глава беше гроф Круковики, који не имађаше још готово никакво слепо поверење народње. Ни Дантон ни Марат не беху му слични, и кад би га тим именима назвати могли, много би му части указали. Истина мање је злоће притежавао од последњег, а мање опет духа од првог, али опет за то беше у њему више самољубља и жудње за врховним господарством и самовлашћу од обојице. Њему испаде за руком својим подмуклим лукавством једну партају створити из најбољег и најгорег друштва, а тим и поверење народно

у безграничности на своју воденицу употребити. Време му се чињаше, као да је присцело, да плодове својих трудова пожне. И они који његов мах осетити требаше, беху му добро дошли.

Скринеки, по својој задатој речи, као врховни заповедник војске, имао је у задатку да сједињење непријатељских корпуса и њихово примицање к Варшави препречи, што му и прилике допуштаху. Али он као слаби војсковођа, хтео је средством дипломатског посредовања и примирја своју срећу да покуша и увелича, зато се закашњаваше, и не пусти се у борбу дотле, док се нада Пољака не уништи. Услед тога беху се ужасне тужбе против њега у сабору и ратном савету подигле, с тога буде збачен и на његово место ђенерал Прондцински постављен. Али овај одрече поверено му достојанство и онда беше постављен на његово место из Литваније чувени Дембински. Но народна управа, требала је коначно наименовање ђенералисимуса одлучити, и с тога на ново навали на Продцинског, да се врховног заповедништва војске прими које он с нова одбије. Док се овако народна управа борила сама собом и наименовањем главног заповедника, дотле је војска, изгубила енерђију, и без нарочитог вође, приближивала се све више и више Варшави, узмичући непрестано назад испред непријатеља. Руска војска не беше на три миље далеко од главне вароши Пољске. Вест о томе раструби се као електрика по целој

Варшави, и нека неописана узрујаност завлада међу свима становницима.

„Шта ће сад од нас бити?“ повиче преплашени и усколебани народ, прибирајући се у гомиле, које јавно по улицама и на пијаци своје савете држаху. Креатуре Крукувикове даваху сада одговоре: „Народна управа стоји у свези са издајницима. Отуд закасњавање истраге над издајницима. Скринеки и Дембински хоће да се врховном влашћу осиле и тако нас све непријатељу у наручје предаду. Чули сте шта више, како Скринеки прети да ће он државни сабор зауздати. Издајнике ће управа морати ослободити, јер се поплашила од примицајућих се Руса“. Измишљене бљувотине нађоше код разгневљеног народа верног одзива. „Смрт издајницима!“ заори се на све стране, и сви јурише у седнице патриотског друштва да тамо лека своме разгњевљеном болу потраже. Овде опет архимандрит Пулавски, са истом ватром и заносом, као год и у боју, са крстом у руци просипаше живе, ватрене речи. Једна депутација на брзу руку скупљена, упути се народној управи, да се Скринеки позове из војске, јер је то жеља народа. Но „ми идемо сви!“ повиче један глас, а затим се оспе са свију страна „сви, сви!“ Архимандрит Пулавски би изабран са још двојицом других за говорнике који ће у име народа, народне жеље управи исказати. Председник патриотског клуба беше им се придружио још — и сад се цела руља накупљене светине

пут палате народне управи. Ноћ се беше прикучила. Народ застане у предворју, а говорници се упутише у салу упрепашћеним народним управницима. Говорници се саслушаше, чланови народне управе обећаше се, да ће народне жеље задовољити, и са по дигнутим рукама у вис, мољаху воће узавреле све тиње, да подбуњени народ утишају. Овима испаде за руком да своје привржснике и узбуњени народ утишају, и за неколико тренутака одступи светина натраг од народне палате, без да је какав русвај учинила.

Но пред краљевским дворцем, где окривљеници затворени бијаху, било је мноштво света који претњама, псовкама и проклињањем, смрт издајницима захтеваше. „Ђенерал Јанковски, хоће да измакне!“ чу се на једаред и прелети од уста до уста. Кола која неком другом путањом у замак унијоше, побудише особиту пажњу светине. „То не ћемо трпети!“ повичу сви и јурну на дворац. Предњи нагрну к вратима и покушају, да их одвале. Но кад стража проспе један просутак ватре над њиним главама, побегне поплашена светина натраг. У том се зачу ђенералски марш. Ђенерал Островски, надзорник заточеника и Венгирски председник ратног савета дојезде на место дворца, један део (улана) коњаника и цео батаљион пешака стане пред дворцем. Али док се чинило да је мир повраћен с једне стране, с друге је дотле једна гомила на рђаво чуваним вратима дворца унутра пројурила Народна гарда стане им на супрот, и извуче их

напоље, али их распаљена светина обавештаваше, да она хоће само тела издајничка и народна гарда одговори, „зар хуље да чувамо, аја, то не ћемо, то неје наша дужност!“ и не хтедоше се више светини опирати.

Са ужурбаном брзином, стадоше сада заточенике тражити. Прву казну разгњевљеног народа искуси ђенерал Јанковски. На коленима клечао је он пред својим крвопијама, и правдао своју невиност. Али га народ не слуша, његово молбе не чује, но га осветнички докопа, извуче из затвора и до најближег светилишта доведе: „обесите га!“ повичу са свих страна, и тело му висаше за неколико секунада обешено, бијено и злостављено.

И остале заточенике напипаше. Ђенерал Хуртиг, Буковски, Бентовски, седи коморник Фенсхафе беше од разјарене светине на најнемилостивији начин злостављени, бијени, и после неколико тренутака као и Јанковски на светилишту обешени.

Сад опет докопа нека друга руља узбуњене светине тело једне женске, лепе Бацанов. С косама, кундацима од пушака, са сикирама и другим убојним оруђима, тукла је злосретна светина своју жртву. Ударац за ударцем осипао се. Шта више и саму плаву косу несретне женске чупала је светина и под ноге бацала. Сирота девојка, као да се неје на то обзирала, као да неје за те муке марила, тек кад на лешину грофа Хуртига наиђе, кад јој се очи на њ разрога-

чише, паде она у сред светине мртва на земљу. „Обесите је!“ повиче узрујани свет, и џелати то извршише.

Још многи поделише судбу са овим несретницама. Многи бише на комаде исецкани, многи смрћу платише. Ђенерал Островски и Венгирски, који имадоше ту силу у рукама, да овај покољ задрже, беху нехатни. Кнез Царториски, председник народне управе поплашен од разгњевљење светине, преобуче се у народно одело, и побегне из дворца у свој стан, а међу крволоцима беху многи официри и људи од знаменитијег реда.

Урлајући и од радости подвикујући мутљалису се по улици краљевског дворца најстраховитији елементи. И куд год пролазише свуд непрекидно ѕгушивање и смрт. Где беснилом напојена светина, код станишта каквог омрзлог чиновника стане, и громотати почне, ту загаси своју крволочну жеђ. Многи подозривци искусише ове ноћи освету на светилишту. Смрт на смрт свуда. Спасен беше само Лесел, који је као што је познато у заплет Хуртигов уплетен био. Као невин беше ѕслобођен. Но и њему је била смрт од народа намењена. Извуку га из његовог стана, и поведу га на светилиште; у том тренутку груне Круковики који за управитеља вароши позван беше, да буру утиша, он узме Лесела и ослободи га као свога пријатеља. Али на жалост не беше свима пријатељ, који су ове ноћи имали као жртва пасти. Међу тим из затвора, извлачили су једног за другим од заточеника и

на светилишту поубијали; управитељ у сјају новога чина, гледаше ову народну касапницу немарно и кад се већ чинило, да је и сам сит људске крви, повиче са смешљивим пола хладним гласом:

„То нека је последњи!“ „Још једног!“ повиче узрујани и гњевом ускипели свет. „Хајде де, кад баш тако желите и не ћете другаче, онда нека је то закључно последњи!“ одговори бурни заклетник, и показиваше се опет и опет горко попуштајући злосретној светини, док се не насити жеља: „животиња са многим главама,“ крволочне људине.

Тридесет и пет људи беху ове страховите ноћи убијени, али чак и сутра дан падоше и криви и прави међу тим шта више и један руски заточеник, именом Кетлер, који на подне доведен беше, и около стојеће псоваше због њиног осветничког рада. У сред дана код једног светилишта закопчаше га и обесише и то беше последња жртва разгњевљеног народа.

У вече 16. Августа поврати се неколико регимената у варош, и стане се на отвореном месту. Мир је био свуда повраћен.

Управа видећи своју немоћ, преда власт државном сабору. Круковики постави се на чело. У руке своје беше највишу власт добио, за којом је жудео. Он завлада вароши и војском и три недеље после тога, обоје преда Русима у руке.

И опет виде [illegible] народ, да је
верењу обманут. Али гњев његов беше
Августа ка не [illegible] се више нити с
тим ни загледати.

Варшава и опет виде Русима у рук
и цела Пољска. Хиљадама њених јунака
ји се борише за слободу свога отачаст
најплеменитијих синова окретоше леђа
ном отачаству, и почињају саде у туђи
надом, да ће се у пркос свима борбам
њихово чемерно отачаство у најновије
подићи и њину наду ублажити.

И опет виде сиромашан народ, да је у сво
верењу обманут. Али гњев његов беше сагоре
Августа ка не поврати се више нити се да заб
ти ни загладити.

Варшава и опет паднe Русима у руке, мало
и цела Пољска. Хиљадама њених јунака и бора
ји се боришe за слободу свога отачаства, хи
најплеменитијих синова окретоше леђа своме
ном отачаству, и почињају саде у туђим земл
надом, да ће се у пркос свима борбама и на
њихово ѵемерно отачаство у најновије доба
подићи и њину наду ублажити.